

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СИНТАКСИСА НА ДАТЕЛНИЯ ПАДЕЖ В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК¹

Илияна Крълова
Венециански университет „Ка' Фоскари“, Италия

NOTES ON THE HISTORY OF THE DATIVE CASE IN BULGARIAN

Iliana Kravova
University Ca' Foscari of Venice, Italy

The paper offers several generalizations about the syntax and semantics of the possessive clitic in contemporary Bulgarian. The paper discusses some of the tendencies in the evolution of the possessive dative that led to the syncretism with the genitive case in the history of Bulgarian and the subsequent establishment of the dative as possessive case. At the same time it is argued that at sentence level the dative is an inherent case, while the noun phrase internal dative is a structural case and is underlyingly genitive (possessive). Case syncretism is therefore formal not featural.

Key words: Bulgarian, syntax, possession, dative of possession, Old Bulgarian

1. Конструкции с дателно местоимение в българския език

Добре известно е, че българският език притежава критични местоимения (клитики) в дателен падеж, които се употребяват с посесивна функция в именната група, а в определени контексти – и в изречението. Вж. примерите в (1) и (2). В настоящата работа бихме искали да обобщим някои синхронни и диахронни факти относно интерпретацията и позицията на дателната клитика, които според нас са наследени от старобългарския синтаксис и са изиграли важна роля в процеса на сливане (синкретизъм) между дателния и родителния падеж в историята на българския език.

(1) а. Прочетох новата *ми* книга = б. Прочетох *ми* новата книга;

Познавам добре характера *му* = Познавам *му* характера добре;

Забравила съм адреса *му* = Забравила съм *му* адреса;

(2) Отвързаха *му* очите; Съхся *й* снимката; Обраха *й* апартаментта.

Посесивната конструкция в (1) има два варианта, като вариантът с препозиция на посесивната клитика (*външна посесива*, (1б)), има висока честотност в съвременния език, особено в разговорната реч, където вече е престанал да бъде стилистично маркиран и се е превърнал в редовен синтаксичен способ за изразяване на посесивно отношение (Няцолова 2013). Подобна конструкция почти не се среща в индоевропейските езици – намираме я само в румънски, който също като българския и индоевропейските езици – намираме я само в румънски, който също като българския и в резултат на подобни аналитични процеси (Асенова 2002) е загубил морфологичното разграничение между генитива и дativa за сметка на дativa.

В индоевропейските езици посесивно отношение в рамките на именната група се изразява само с генитив. Поради тази причина езиците със запазен генитив притежават също конструкция, аналогична на (1а) (Бенвенист 1966). С отпадането на генитива в историята на българския език и с поседването на функциите му от морфологичния датив българският език се е „обоогатил“ с една допълнителна позиция за посесивност, а

¹ Тази тематика е посветена на юбилей на проф. Пейчо Пейчев – учен с многограни интереси, приятел и пример за уважението и човек, от когото винаги има какво да се научи.

именно реализираната в (16), която може да се заеме само от кратко (посесивно) местоимение, функциониращо като изреченски конституент (Статева 2002). Илюстрираната в (2) конструкция е от съвсем друг тип – тук клистиката, очевидно да заема същата позиция като в (16), назовава „засегнат участник в действието“, бенефициент, респ. малфициент. Бенефактивно-малфактивните предмети не притежават дателна валентност и затова дателният падеж на местоимението се оглежда като вид свободен датив, 'слабоуправляем' или *dativus commodi/incommodi* според класическата граматическа традиция. За тези конструкции в европейските езици² Кьониг и Хаспелмат (1997) предлагат термина *външен посесив* (вж. също Хаспелмат 1999; Кръпова 2012 за балканските езици, Ницолова 2013 за български), макар и добил широка известност, този термин не отразява спецификата на (2) по отношение на (1) в онези езици, които като български са слели дателния и родителния падеж, в резултат на което едно и също местоимение се явява както във вътрешна и именната група позиция, така и извън нея, в рамките на изречението. В литературата е предложен и „компромисен“ вариант: според Д. Никулеску (вж. Никулеску 2008) дателният падеж в румънски акумулира в себе си изразяването на две граматически значения: а) „засегнат аргумент“ (по-точно непряко засегнат аргумент – *indirectly affected argument* – доколкото основен аргумент при бенефактивните/малфактивните глаголи е пряко засегнатият обектен аргумент Тема) и б) притежател. Принципно то възражение срещу това решение е, че в изречението и в именната група е кодиран различен тип граматическа информация (Соболев 2012: 528). Ако дателното местоимение без промяна на значението и без оглед на позицията си модифицира съществителното в обектна функция интерпретацията му е посесивна. Евентуални допълнителни конотации от бенефактивен, респ. малфактивен характер могат да възникнат според контекста, но само по прагматични причини. Обратното съотношение между семантичните и прагматичните аспекти на датива намираме в конструкцията (2). Широкият диапазон на съществителните, които в български могат да участват в подобни конструкции, без дори да имат връзка с притежател в собствен смисъл, напр. *Аз ти приготвих кафето* (приготвих кафе за теб), *Аз ти написах доклада* (написах доклада вместо тебе) и т.н., показват, че тук на преден план изпъква именно комодалното значение на датива, въпреки че допълнително посесивно значение може да възникне в резултат на прагматична инференция или на импликация, когато контекстът улеснява възможността за допълнителна посесивна интерпретация, както и когато в ролята на Тема са употребени релативни понятия като *ръка, око, ухо*, или други съществителни, чиято семантика предполага наличието на притежател в ситуацията (Леман 2005: 11). Невъзможността за трансформация, аналогична на тази в посесивната конструкция в (1), при запазване на бенефактивното, респ. малфактивното значение, е друго доказателство за специализацията на датива. Срв. *Оправих шкафчето*

² Конструкцията вероятно е наследена от индоевропейски, среща се в гръцки и латински и има паралели с съвременните славянски, романски, германски и др. индоевропейски езици. Общите ѝ особености: а) типът на предиката (бенефактивен или малфактивен), б) дателно местоимение, чиято референция включва само лица; в) прякообектен аргумент от кръга на т.нар. „неотчуждаема собственост“ (в най-типичния случай части на човешкото тяло, роднински отношения, обекти от първа необходимост ик. Кръпова (2012), където е очертана спецификата на балканската конструкция в сравнение с общоевропейската.

(i) Он поцеловал ей руку (руски); *Teklo nam do kuchyně* 'Протече ни в кухнята' (чешки, Фриш 1999, 479); *Slomila mi se čaša*. 'Счупи ми се чашата' (сръбски, Томич 2009, 455)
 (ii) *On lui a coupé les cheveux* 'Те му/й отрязаха косата' (френски, Кейн 1977, 159); *El gato le arañó la cara* 'Котката ѝ одраска лицето' (испански, Санчес Лопец 2007, 153); *Gli hanno rotto la macchina* 'Счупиха му колата' (италиански).

му; *Загубих ключовете ти* (посесив) и *Оправих му шкафчето* (бенефактив); *Загубих ти ключовете* (малфактив). За синтактичните тестове, разграничаващи успешно посесивната от комодалната конструкция в българския език, вж. Чинкуе и Кръпова (2009).³

В настоящата статия ще предложим някои наблюдения, които водят към извода, че на морфологичната дателна форма от повърхнинната изреченска структура съответстват два синтактични признака: [посесив] в посесивните конструкции от типа на (1) и [датив] в бенефактивно-малфактивната конструкция от типа на (2), както и в случаите на непрякообектна функция на датива. За кодиране на посесивността се използват кратки местоимения и изрази, въведени от предлог *на*, докато за кодиране на бенефактивно, респ. малфактивно значение могат да се използват само кратките местоимения (Ницолова 2008: 165).

2. За функциите на датива и тяхното изразяване в съвременния език

Функцията бенефициент е семантично сродна с централната за датива функция реципиент и е анализирана от Хайне и Кутева (2005) като производна от последната по пътя на семантичната екстензия – процес на разширяване на функциите на граматическите категории в нови синтактични контексти:

(3) Цел/Посока – Реципиент – Бенефициент

Според семантичната карта на дативните функции, предложена от М. Хаспелмат (вж. Хаспелмат 2003, 213), вж. и схемата в (5) по-долу, дативът (както вероятно и всеки друг падеж) е полисемичен, но връзките между отделните значения, както и етапите в процеса на тяхната граматикализация, са универсални. Между реципиента и бенефициента връзката е по-тясна в сравнение с директивните значения на датива, понеже се основава на общ признак [+sentient affected entity]: лице, засегнато по някакъв начин от действието, или в чийто интерес или вреда се върши действието. Това определя сходните средства, обикновено използвани от езиците, за кодиране на тези две функции: с морфологичен афикс, клитика или с предложна фраза.

В българския език дативните функции могат да се изразяват с дателно местоимение или с предложен (*на*) израз, но в дистрибуцията на тези две средства се забелязва известна асиметрия: клитиката не може да изразява цел или посока (вж. неграматичния пример в (4 а)),⁴ докато *на*-изразът не може да изразява бенефициент (4в), а само третоличен посесив (4г, д). Единствено реципиентът може да се изрази и с двете средства, както и с комбинация между тях (4 б):

(4) а. Отивам на разходка/Отивам на море/*Отивам на му (цел или посока);

б. Давам книгата на Пеньо – Давам му книгата – Давам му книгата на Пеньо (реципиент);

в. Нарязах тези дърва *на/за Иван;

г. Нарязах на Иван дървата (посесив) срв. Нарязах му дървата (бенефициент);

д. Счупиха на детето играчката (посесив) срв. Счупиха му играчката (малфициент).⁵

³ Напр. възможността за конструиране на идиоматични изрази изисква външна клитика, вж. напр. (ia) за разлика от (ib); ограничения по отношение на дефинитността съществуват само в посесивната конструкция, но не и при бенефактивно-малфактивната, вж. различната граматичност на примерите в (ii):

(i) а. Гледай си работата; Падна ми шапката! Пламна ми главата.

б. Гледам работата си. Падна шапката ми, Пламна главата ми.

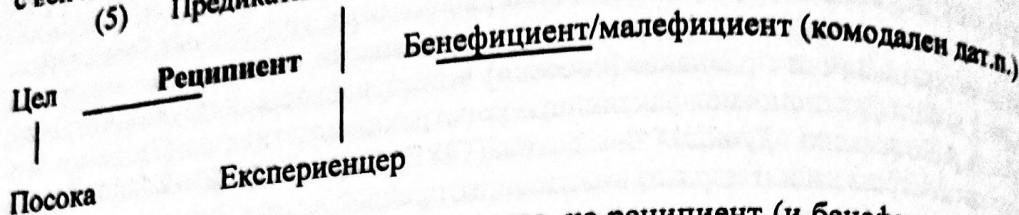
(ii) а. *Прочетох му нова книга vs. Счупи ми се зъб.

⁴ С изключение на предложно употребените *върху му*, *настреща ми*, *наоколо ми*.

⁵ Едновременна употреба на предложен израз и на дателна клитика също е възможна, като всяко граматическо средство е специализирано за съответното значение. Срв. *Счупиха му на детето играчката*. Доказателство за тази специализация е фактът, че именната фраза трябва да бъде определена

В предложената от М. Хаспелмат семантична карта на датива, реципиентът заема централно положение, което му осигурява пряка или непряка семантична връзка с всички останали функции.

(5) Предикативен притежател

Хайне (1997) предлага хипотезата, че реципиент (и бенефициент) са когнитивно по-сложни понятия, чиито примитивни компоненти са цел (Goal) и посока (Direction). Въпреки че семантичните карти като метод не показват общото между отделните функции, в някаква степен те успяват да извлекат или поне правят опит да обобщат дълбоките семантични зависимости между граматичните значения. Въз основа на достатъчен брой типологически паралели Хаспелмат (2003) показва, че реципиентните функции отразява не само тяхното съседство в семантичната зона, но също и относителната диахрония в граматикализирането им. Ако приемем, че диахроничните промени са дирекционални и функциите се развиват чрез екстензия една от друга, да е възможно „прескачане“ на пунктове, семантичната карта в (5) може да обясни факта, че в много езици маркерите за посока са разширили значението си, за да превърнат в маркери за цел, а оттам и в маркери за реципиент (напр. френско *à* и итал. *a* 'на' < лат. *ad* 'към, в').⁶

Това обяснение може да се приложи успешно към проблема с еволюцията на предлога *na* в историята на българския език. Дативът отстъпва на предлогни конструкции (*na* + винителен падеж) най-рано в значението за посока на движение (Мирчев 1978, 285), т.е. в по-периферната дателна функция от гледна точка на семантичната карта в (5). През среднобългарския период започва и постепенното преосмисляне на предложни съчетания като изразител на функцията цел, а оттам и реципиент. Мирчев (1978, 287) цитира примери от среднобългарските паметници (Болонския псалтир, Добрейшовото евангелие), в които се наблюдават редица случаи на заместване на датива от предлога *na* + местен или винителен падеж), както и превеждане по същия начин на съответната гръцка конструкция с предлог *eis* + винителен. С други думи директивната конструкция вече е имала финално значение

– това показва, че тук не става въпрос за удвоен аргумент малефициент, защото в бенефициентните малфактивните конструкции изискването за определеност не важи, срв. *Счути му се една играчка*, и **Счупи се една играчка на детето*. Вж. и т. 3 в текста по-долу.

⁶ И в английски се използва един и същ предлог за изразяване на цел/посока и реципиент – *to* (*I give a book to John* 'Давам книга на Джон'), обаче бенефициентът е изразен с друг предлог *for* 'за' (*I cook dinner for John* 'Готвя на Джон вечеря', Хаспелмат 2003, 212). В руски и немски както реципиентът, така и бенефициентът се маркират с дателен падеж, докато изразяването на цел/посока разчита на директивния предлог – *в* (в руски), *nach* (в немски, Малчуков 2009, 34). В езиците, които освен предложни фрази има и дателни клитики (напр. във френски *me, te, lui, nous, leur*), значенията се поемат с частична автономия и от двата вида средства: френският предлог *à* използва за изразяване на посока и реципиент, докато клитиката – за реципиент и бенефициент.

(4) а. *Je donne des livres aux enfants / Je leur donne des livres*. 'Давам книги на децата / Давам им книги';
б. *J'achete des livres pour les enfants / Je leur achète des livres*. 'Купувам книги за децата / Купувам им книги'.

близко до това на реципиента или напълно еднакво с него.⁷ Макар да не разполагаме с исторически данни, логично е да допуснем, че граматикализацията на предлога *на* е довела до разширяване на значенията му в указанияте от семантичната карта посоки, добавяйки функцията 'предикативен притежател' към останалите дателните значения. Вж. (6а).

(6) Тази книга е *на момчето*; Това описание е *на поета* (Предикативен притежател).

Логично е също така да допуснем, че поради спецификата на копулативните изречения⁸ именно употребата на *dativus possessivus* като предикативен притежател е имала ключова роля за граматикализацията на предлога в приименни контексти (*книгата на момчето, описанието на поета*), започнала от XVII в. (Мирчев 1978, 255; Минчева 1964: 120). Този извод потвърждава заключението на А. Минчева, че установяването на *на* в посесивна функция не е пряко следствие от директивните употреби на предложните съчетания, както предполага К. Мирчев (вж. бел. 6), а краен етап от еволюцията на този предлог.

По-сложно стои въпросът със семантичния развой и граматикализацията на дателното местоимение. В съвременния език то вече не може да се употреби за посока (вж. (4а) по-горе), но в старобългарски такава употреба е засвидетелствана при глаголи за движение (ГСЕ, 1991, 461):

(7) *поиѣже много сѣтъъ пили възсладивѣше си виномъ. донѣдеже приджтъъ свои имѣ.*⁹ (Supr. 23: 134a, 15);

Разширяването на функционалното съдържание на датива от изразител на по-малко абстрактната функция цел към по-абстрактните реципиент и бенефициент е често срещан процес, който Хайне (1997) обяснява като проявление на една от шестте основни схеми за кодиране на посесивност: т.нар. схема за цел/предназначение (Goal scheme): У съществува за/по отношение на $X > X$ притежава У. Българският език принадлежи към езиците, които са генерализирали тази схема за сметка на локативната, изразяваща генитивна посесивност (Locative scheme): У съществува у/при $X > X$ притежава У. Конкуренцията между датива и генитива за изразяване на посесивни отношения още на старобългарския етап на езика може да се разглежда като начало на противопоставянето между тези две схеми.

Нито един от основните видове датив в старобългарски обаче не биха могли да се сметнат за концептуално близки, семантично сродни или синтактично синонимни до генитивната посесивност (Минчева 1964, 66 сл., вж. и ГСЕ 1991). Според убедителната аргументация на А. Минчева двойнозависимият датив с притежателно значение, (8а), приименният датив в конструкции с *вѣти* (най-често за отношение), (8б) и адноминалният датив (8в) във финална функция, са имали собствена, дативна,

⁷ „Съчетанията с *на* и винителен падеж, изразители първоначално на винителния падеж с директивно значение, лесно са могли да разширят своите функции и да станат изразители и на дателния падеж във всичките му значения, включително притежателното. Причината се е криела в особената семантична еволюция на предлог *на*, който, в определени случаи или се е уеднаквявал смислово с предлога *къ* или е приемал службата да изразява чисто дателно отношение” Мирчев (1978, 262). Вж. също Минчева (1964, 118) и Ницолова (2013) за ролята на предлога за образуване на нови семантични мрежи.

⁸ Бенвенист (1966) разграничава два вида посесивен датив – за посесивност и за принадлежност. Примерът в (6) е от втория вид, но те са тясно свързани помежду си, макар да се различават по дефинитност. Според Е. Бенвенист дативът е *mihi est liber* е трансформация на *habeo librum*, така че самият датив може да се разглежда като посесивен предикат.

⁹ За разлика от предложния израз с *на*, срв. то *вѣдатъ* *нако* *на тровѣ* и *на новѣ* *жидѣтъ*.

семантика, както това личи от липсата на разночетения в паметниците, а факта, че във всички случаи в гръцкия оригинал на тези форми съответства просветниши шумъ (Супр. мол. 79^a, 21, 239; цит. по Минчева 1964: 34); б. и владеть ти стъвна кръпъка отъ лица враживъ (Син. мол. 92b, 14, 287); полющникъ (Син. мол. 72^b 5, 213); в. отрокъ ми лежитъ въ храмивъ (Мт. 8, 6 Сав.).

Не можем следователно да приемем обяснението на Р. Панчева (2004), че още в старобългарския език местоименията за дателен и родителен имаха еднакви синтактични признаци, с други думи, че още в старобългарския език местоименията са били разновидности (tokens) на един и същ синтактичен тип (type) – причина, която е довела и до тяхното морфологично съвпадение. Еднакъв съвпадение по функция, за които можем да приемем, че двата местоимения или *potina agentis*), в които като посесивно определение е бил употребяван в падеж, особено при имена от кръга на „неотчуждаемата собственост“, чиято семантика сама по себе си е предопределяла възможността за интерпретация, базирана на генитивната посесивност (Минчева 1964: 47).

3. Дистрибутивни и семантични различия между дативните и посесивните клитики в съвременния език

Важна характеристика на посесивните клитики в съвременния български език е синтактичната им позиция, която е задължително втора (известна още като позиция *Вакернагел*) в линейния ред на именната група. Примерите в (9) илюстрират разликата, че в редици с повече от един елемент посесивната клитика следва елемента, носещ определеността¹⁰, без оглед на категорията му: съществително (9a), прилагателно (9b) или опора на групата на прилагателното (9в) (за повече подробности вж. Пенчев 1999, 221 сл.). В този смисъл посесивната клитика е винаги енклитично местоимение:

(9) а. книгата ми

б. новата ми книга

в. (много) хубавата ми нова книга¹¹

Прозодическата зависимост на посесивната енклитика от носещата определеност дефинитния признак няма паралел в изреченския модел, където съответната енклитика е проклитика в позиция, която не е непременно втора в изречението (вж. Пенчев 2000, Харизанов 2011).

(10) Вера вчера най-накрая ми даде писмото.

¹⁰ Интересно е да отбележим, че и в румънски вътрешно-фразовата клитика заема втора позиция като в румънски прилагателните са постноминални, номиналните посесиви могат да заемат тази позиция (след посесивния член *a/al/ai/ale*), но клитиката не може и именно в този контраст да се различава с българския език (вж. (ii) и (iii) (Аврам и Куне 2008, 371):

(i) fața-i 'лицето ѝ'

(ii) luminoasă a fetei 'светлото лице на момичето'

(iii) *fața luminoasă a-i

¹¹ Тези прозодически тенденции са действали още в старобългарския синтаксис. В следните примери позицията на дателната енклитика е втора след съществителното или ако след прилагателното, първата дума в именната група: на лонъ юмоу съпааше (Супр. 360, 1); пакъ оградн честванъ Син. мол. 78a, 18, 19, 237; Минчева 1964: 59).

Синтаксисът на посесивните енклитики следва модела на старобългарските енклитики, която са заемали нормативната втора (Вакернагелова) позиция (вж. Славски 1946), докато позицията на дативната клитика в (10) в съвременния език е резултат на отклонение от тази норма, и по-специално на една къснопраславянска тенденция, продължила и в старобългарския, а именно местоименните клитики да се групират около глагола – явление, което според изследването на Славски се дължи на нарасналата проминентност на словното ударение за сметка на изреченското. Според по-нови изследвания обаче (вж. Мигдалски 2006) позицията на местоименните клитики в изречението е била „чувствителна“ към синтактичната категория на думата, служеща за прозодическа опора на клитиката. При глаголно -л причастие в първа ударена позиция местоименната клитика обикновено се явява след него, както в (11а), но ако глаголът е спрегнат или пък ако началната позиция е заета от номинален елемент в падежна форма, клитиката показва тенденция да се явява втора след този елемент, вместо да се придвижва във Вакернагеловата позиция, особено ако по този начин се образува предикативното ядро на изречението:

(11) а. не взи оумрълъ ми братъ (Супр. 306, 20, Минчева 1964, 34).

б. масломъ главъ ми не помаза а си миромъ ногъ ми помаза

(Супр. Минчева 1964: 35);

в. и помаза очи ми (Йо 9, 11, Зогр., Мар., Ас., Минчева 1964: 37); не вон са

ѿвочу сѿфе. приа женъ си (Супр. 242, 20, Минчева 1964: 56).

Илюстрираните в (11) словоредни иновации показват, че в изречението са действали различни прозодически тенденции в сравнение с именната фраза, в резултат на което са се оформили различните словоредни възможности в съвременния език. Можем да предположим, че граматикализацията на посесивната клитика е предизвикала някои прозодически отклонения от праславянската норма, в резултат на които моделът с клитика във втора позиция е бил трансформиран в модел с клитика в не-втора позиция. Ако дативната и посесивната клитика бяха един и същ обект, би следвало те да имат еднакви прозодически характеристики, което противоречи на фактите: посесивната клитика е енклитика, докато дателната клитика е (про)клитика в приглаголна позиция.¹²

Допълнителни различия съществуват между дативната и посесивната клитика по отношение на изразяваните от тях семантични роли. Както показват примерите в (13), в рамките на именната фраза клитиката може да изразява не само ролята притежател (която от теоретична гледна точка обикновено се определяна като квази-аргументна), но и всички семантични други роли (Агенс, Експериенцер, Пациенс/Тема) в зависимост от вида на опорното съществително (вж. по-подробно по този въпрос Кръпова и Чинкуе 2013, Ницолова 2005¹³).

(13) а. трудът му; колата му; книгата му

Агенс или Притежател

¹² Същото е положението в румънски и гръцки (Аврам и Куне 2008, Ставру 2004), очевидно като резултат от общи балкански тенденции. В румънски определителният член е суфикс, който също се присъединява към първия лексикален елемент на именната фраза, така че посесивната енклитика следва определителния член, без значение на това, към кой конституент е прикрепен определителният член – съществително, преноминално прилагателно или предлог. Вж. (i) от румънски (Аврам и Куне 2008: 364): (i) casa-i 'къщата му', fructoasa-i casă 'хубавата му къща', deasupra-i 'над него'. Сравнението с редиците в (9) по-горе показва, че вероятно става дума за обща (или частна) балканска особеност в развоя на падежите.

¹³ Ницолова (2005) използва притежателното местоимение като тест за определяне на синтактичната особено (pivot) на номинализираните предикати, т.е. то съответства на онзи аргумент, който заема привилегирована позиция в семантичната им структура.

- б. придобивката му; заемът му
- в. залавянето му; разрушаването му; раздаването му
- г. описанието му; решението му; нарушението му;
- д. омразата му; недоволството му; желанието му
- е. пристигането му; падането му
- ж. протестът му; реакцията му; обръщението му
- з. спасителят му; пазителят му; защитникът му

Агенс или Притежател
 Пациенс/Тема¹⁴
 Агенс или Тема
 Експериенцер
 Пациенс/Тема
 Агенс
 Пациенс

Посесивът следователно е независим от семантичната структура на именната фраза и в този смисъл падежът на клистиката може да се определи като *структурен*, за разлика от изреченския датив, който е тип *инхерентен* (семантичен) падеж.

В езиците, в които дативът е морфологично разграничен от генитива, именно последният функционира като структурен падеж в рамките на именната фраза. Според Е. Бенвенист (вж. Бенвенист 1966) применният генитив съответства единствено и само на двата структурни изреченски падежа номинатив и акузатив (*Genitivus subjectivus*, (14a) и *Genitivus obiectivus*, (14б):

(14) а. *adventus consulis* (Срв. *consul advenit* 'консулт пристига') (лат.)
 пристигането на консула;

б. *neglegentia religionis* (Срв. *neglegere religionem* 'пренебрегвам вярата')
 пренебрегването на вярата.

Посесивната енклитика в българския език, както показват примерите в (13), също съответства на субектния или на обектния аргумент на опорното съществително. Още едно доказателство в подкрепа на този извод е наблюдението на Франкс и Кинг (2000, 276), че българските посесивни енклитики „никога нямат значението на истински дативи“ в именната фраза. Изходните глаголи (напр. *влияя, обяснявам* в (15)) се свързват с аргументи като реципиент или бенефициент, но клистиките в съответните номинализирани предикати могат да имат само субектна или обектна референция.

(15) а. *влиянието им* (Агенс = влиянието на родителите) vs. Това *им* влие добре (бенефициент = Това влияе добре на родителите);

б. *обяснението му* (Агенс = обяснението на студента) vs. Обяснявам му новата теория (реципиент = Обяснявам на студента новата теория).

Имаме следователно основание да заключим, че дативната и посесивната клитика както в съвременния език, така и на по-ранните му етапи, са имали различни синтактични признаци. Както споменахме и по-горе, според А. Минчева най-големи шансове да подмени генитива е имал онзи применен (морфологичен) датив, който е изразявал отношение на притежание, собственост, т.е. принадлежност в собствен смисъл на думата. Това е безспорно е така, но трябва да изтъкнем и синтактичните аспекти на този развой, и по-специално тенденцията дативът да се превръща все по-често в структурен падеж в именната група, особено при номинализирани предикати, съчетаващи се с аргумент в ролята на Тема. Срв. въ *отъповштение грѣхомъ*, (Мт. 26, 28, Зогр. Мар., Ас., Сав., Минчева 1964: 63) (обект в ролята на Тема); *строенеъ домов отъ мене* (Лк. 16, 3 – 4 Зогр., Мар.) (обект в ролята на Тема); *движениеъ водъ* (Йо. 5, 2 – 3, Зогр., Мар. Минчева 1964: 64) (субект в ролята на Тема).

Специално трябва да подчертаем функцията на словореда в процеса на граматикализация на посесивността – синтактичното съседство на клистиката с определяемото съществително е позволило фиксирането на вече преосмислените или в

¹⁴ Разграничението между Пациенс и Тема зависи от семантичния тип на предиката – Пациенсът обикновено е повлиян от действието аргумент, докато Темата е обект на някаква тип перцептивна или когнитивна дейност.

процес на преосмисляне съчетания и така е спомогнало за превръщането на дативната клитика в посесивна там, където тя е била в непосредствено съседство едновременно с глаголния предикат и с обекта във функция на Тема (вж. също и хипотезата на Мейе (1897), че дателният падеж за принадлежност е възникнал най-напред при местоименните енклитики, а впоследствие и при съществителните имена).

Примерите в (8) и в (11) по-горе са показателни за основните словоредни модели (V = глагол, CL = дативна клитика, S = подлог, O = пряко допълнение):

(16) а) V CL S;

б) O CL V S;

в) S CL V O;

г) V CL O;

д) V O CL.

При словоред с подлог в края на изречението (16 а, б) клитиката е заемала втора изреченска позиция, като първата е могла да бъде заета от глагола или от изнесено пряко допълнение. В тези случаи, съответстващи на „двойнозависимия датив“,¹⁵ клитиката, която на по-ранните етапи от развоя на езика е била само за 1 и 2 л. или рефлексивна и следователно е означавала само *лице*, е заемала междинна синтактична позиция, благодарение на която е могла да се свързва както с глагола, спрямо който е изразявала дателно отношение (бенефактивно или малфактивно), така и със съществителното, спрямо което е могла да се схване като изразител и на притежателно отношение, особено в контексти, в които посесивността е въпрос на семантична импликация, както при имената от кръга на т.нар. „неотчуждаема собственост“ (части от тялото, роднински и др. отношения). Така клитиката постепенно е започнала да навлиза в кръга на употреба на приименния генитив, отначало без да губи синтактичната си връзка си с глагола, който е бил в непосредствена близост до нея (16 а, б, в), но впоследствие все по-тясно свързана с именния обект (O), особено в случаите, когато той е изнесен в начална позиция, за целите на топикализацията или фокализацията, или пък при словоред VO от типа на (16 г), в който клитиката е едновременно енклитика спрямо глагола и се намира в препозиция спрямо обекта. Именно тези позиционни възможности на старобългарския синтаксис са дали началото на атрибутивната функция на датива, изискваща клитиката да бъде в постпозиция спрямо именния обект, понякога в нарушение на правилото на Вакернагел за втора позиция в изречението (16 д). Изместването на генитива от исконните му посесивни контексти не е довело до загуба на признака посесивност на ниво именна фраза, а само до една морфологична замяна, т.е. генитивът (посесивът) не се е изгубил на по-дълбоко синтактично ниво, а само е получил друга, не-генитивна, форма.

4. Заключение

Както подчертава и А. Минчева, „дателният падеж в генитивна функция в старобългарски трябва да се схваща не като нещо, дадено ни в текстовете изведнъж, а като постепенно развиващ се процес, своеобразен по характер, но преплетен с особеностите на семантиката на славянски дателен падеж (дателен падеж с посесивно

¹⁵ Минчева (1964) отбелязва, че двойно зависимият дателен падеж се среща често в старобългарските паметници и че последните „са в много по-голяма степен единни, отколкото при чисто адноминалния датив с притежателно значение, особено в случаите, когато формата за дателен падеж стои пред съществителното, от което зависи, и се намира по-близо до глагола, който понякога я разделя от името... Във всички тези случаи в гръцкия текст стои форма за родителен падеж и по словоред нейното място напълно съответства на позицията на дателния падеж в старобългарския текст“ (с. 39 – 40).

знание в прилаголна позиция, вж. бел. 2, двойнозависим дателен падеж, дателен падеж в съставно сказуемо с възти, дателен падеж в безлични конструкции)“ (1964: 144).

Синкретизмът между датива и генитива в историята на българския език е комплексно явление, чиито измерения могат да се търсят в няколко посоки – прозодически изменения в позиционното утвърждаване на клитиките, линейно подреждане на информационно натоварените елементи, установяването на категорията определеност. Това са тенденции, които са действали в синхрон и макар да е трудно да ги разглеждаме като етапи от процеса, очевидно имат ключово влияние върху него.

ЛИТЕРАТУРА:

Аврам, Куне 2008: Avram, L., M. Coene. Romanian possessive clitics revisited. // D. Kallulli and L. Tasmowski (eds.), *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: Benjamins, 2008, 361 – 387

Асенова 2002: Асенова, П. *Балканско езиковедие*. Фабер, 2002.

Бенвенист 1966: Benveniste, E. Pour l'analyse des fonctions casuelles: le 1966.génitif latin. Ред. E. Benveniste. *Problèmes de linguistique générale*, 1. Paris: Gallimard, 1966, 140 – 148.

ГСЕ 1991: Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис. София: Издателство на БАН, 1991.

Димитрова-Вълчанова, Джусти 1999: Dimitrova-Vulchanova, M., G. Giusti. Possessors in the Bulgarian DP. // *Topics in South Slavic Syntax and Semantics*. Под ред. на M. Dimitrova-Vulchanova, L. Hellan. Amsterdam: Benjamins, 1999, 163 – 192.

Кейн 1977: Kayne, R. S. *Syntaxe du français. Le cycle transformationnel*. Paris: Éditions du Seuil, 1977 (French translation of *French Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1975).

Корнилеску 1995: Cornilescu, A. Rumanian Genitive Constructions. // *Advances in Romanian Linguistics*. Под ред. на G. Cinque, G. Giusti. Amsterdam: John Benjamins, 1995, 1 – 55.

Кръпова 2012: Krapova, I. On the syntax of possession in the Balkan languages: the illusive nature of the External Possessive construction. // *Balkanismen heute – Balkanisms today – Балканизми сега*. Под ред. на T. Kahl, M. Metzelin, H. Schaller Wien: LIT Verlag, 2012, 113 – 136.

Кръпова и Чинкве 2013: Krapova, I., G. Cinque. The Case for Genitive Case in Bulgarian // *Nominal constructins in Slavic and Beyond*. Studies in Generative Grammar Series, Mouton de Gruyter, 2013.

Кьониг и Хаспелматл 1999: König, E., M. Haspelmath. Les constructions à possesseur externe dans les langues d'Europe. // *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Под ред. на J. Feuillet. (Empirical Approaches to Language Typology/EUROTYP, 20 – 2). Berlin: Mouton de Gruyter, 1999, 525 – 606.

Леман 2005: Lehmann, C. Participant roles, thematic roles and syntactic functions. *Voice and Grammatical Relations*. Festschrift for Masayoshi Shibatani. Под ред. на T. Tsunoda, T. Kageyama. Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins (Typological Studies in Language), 2005.

Мейе 1897: Meillet, A. *Recherces sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*. 1897.

Мигдалски 2006: Migdalski, K. *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*. The Netherlands: LOT, 2006.

- Минчева 1964: Минчева, А. *Развой на дателния притежателен падеж в българския език*. София, 1964.
- Мирчев 1971: Мирчев, К. Предлог 'у' в посесивной функции в истории болгарского языка. // *Исследования по славянскому языкознанию: Сборник в честь шестидесятилетия проф. С. Б. Бернштейна*. Под ред. на Е. В. Чешо. Москва: Наука, 1971, 79 – 84.
- Мирчев 1978. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Никулеску 2008: Niculescu, D. Romanian possessive dative – the limits of the structure. *Review Romaine Linguistique* LIII, 2008, 4, 485 – 515.
- Ницолова 2005: Р. Ницолова. За формалното означаване на семантичните роли в българските конструкции с отглаголни съществителни. // *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София: Сема РИШ, 2005, 69 – 79.
- Ницолова 2013: Р. Ницолова. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. // *Славянските езици отблизо*. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013
- Панчева 2004: Pancheva, R. Balkan Possessive Clitics: The Problem of Case and Category. // *Balkan Syntax and Semantics*. Под ред. на О. Mišeska Tomić. Amsterdam: Benjamins. 2004, 175 – 219.
- Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. Пловдив. 1998.
- Санчес Лопес 2007: Sánchez López, C. The possessive dative and the syntax of affected arguments. *Cuadernos de lingüística del I. U. I. Ortega y Gasset*, 2007, XIV, 153 – 173. <<http://www.ortegaygasset.edu/iuoyg/dpto/linguistica/publicaciones/cl14/sanchez.pdf>>.
- Славски 1946: Slawski, F. *Mejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1946.
- Ставру 2004: Stavrou, M. Clitics and pronouns in the Greek DP: 'obligatory' doubling or dislocation? Paper presented at the workshop on *Clitic doubling in the Balkan languages*. Brussels. December 2004.
- Статева 2002: Stateva, P. Possessive Clitics and the Structure of Nominal Expressions. *Lingua*, 2002, 112. 647 – 690.
- Томич 2009: Tomić, O. South Slavic clitics expressing possession. // *A Linguist's Linguist. Studies in South Slavic Linguistics in honor of E. Wayles Browne*. Под ред. на S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph. Slavica Publishers: Bloomington, Indiana. 2009, 445 – 464.
- Франкс 2000: Franks, S. The Internal Structure of Slavic NPs, with Special Reference to Bulgarian. // *Proceedings of the GLiP-2 Conference. Generative Linguistics in Poland 2 (syntax and morphology)*. Warsaw: Polish Academy of Sciences, Institute of Computer Science, 2000, 53 – 70.
- Франкс и Кинг 2000: Franks, S., T. H. King. *Clitics in Slavic*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Фрийд 1999: Fried, M. From Interest to Ownership: A constructional View of External Possessors. *External Possession*. Под ред. на D. Payne, I. Barshi. Amsterdam: John Benjamins, 1999, 473 – 504.
- Хайне 1997: Heine, B. *Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalization* (Cambridge Studies in Linguistics 83). Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

- Хайне и Кутева 2005:** Heine, B., T. Kuteva. *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Харизанов 2011:** Harizanov, B. NonInitiality within Spell-Out domains: Unifying the syntactic behavior of Bulgarian dative clitics. // *Morphology at Santa Cruz: Papers in Honor of Jorge Hankamer*. Под ред. на N. LaCara, A. Thompson, and M. A. Tucker. Santa Cruz, CA: Linguistics Research Center, 2011, 1 – 30.
- Хаспелмат 1999:** Haspelmath, M. External Possession in a European Areal Perspective. *External Possession*. Под ред. на Payne, D., I. Barshi. Amsterdam: John Benjamins, 1999, 109 – 135.
- Хаспелмат 2003:** Haspelmath, M. The geometry of Grammatical meaning. Semantic maps and cross-linguistic comparison. // *The new Psychology of Language. Cognitive and Structural Approaches to Language Studies*. Под ред. на M. Tomasello. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2003, 211 – 243.
- Чинкуе и Кръпова 2009:** Cinque, G., I. Krapova. The two possessor constructions of Bulgarian. // *A Linguist's Linguist. Studies in South Slavic Linguistics in honor of E. Wayles Browne*. Под ред. на S. Franks, V. Chidambaram, B. Joseph. Indiana: Slavica Publishers Bloomington, 2009, 123 – 148.